

همکاران عزیز، آموزگاران گرامی

خدا را شاکر و سپاس گزاریم که در تحقق برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی دوره‌ی ابتدایی، شما معلم دل‌سوز، علاقه‌مند و تلاشگر با ما همدل و همراه هستید. زبان فارسی نه تنها میراث ارجمند گذشته و حافظ وحدت و رمز هویت ملی ما، که تکیه‌گاه رشد و اعتلای فرهنگ و ارزش‌هاست و برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی بزرگ‌ترین و مهم‌ترین نقش را در این زمینه بازی می‌کند. در نتیجه، مادر و یاور همه‌ی دروس نیز هست و یادگیری درس‌هایی چون ریاضی، دینی، علوم، مطالعات اجتماعی و ... بدون توجه به این درس امکان‌پذیر نیست.

در سال ۱۳۷۴، پس از نقد و تحلیل برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی به همت صاحب‌نظران در شورای برنامه‌ریزی زبان‌آموزی در دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی و تدوین برنامه‌ی جدید و پس از آن نقد و بررسی کتاب‌های ابتدایی در تابستان ۱۳۷۸ در تنکابن، تألیف کتاب‌های فارسی جدید آغاز شد. کتاب‌های بخوانیم و بنویسیم چهارم ابتدایی ادامه‌ی این راه خجسته و مبارک است که با هدایت و عنایت الهی و لطف و همکاری جمعی از معلمان، صاحب‌نظران و شیفتگان زبان و ادبیات و فرهنگ فارسی تهیه و تدوین شده است. امیدواریم این حرکت خظیر و سترگ، با همت و همراهی شما، به فرجام و سرانجام بارورتر و روشن‌تر برسد.

همّت بدرقه‌ی راه کن این طایر قدس   که دراز است ره مقصد و من نوسفرم
«حافظ»

کتاب درسی، سند رسمی، معتبر و محوری آموزش و پرورش است که در کنار دیگر ابزارها و امکانات مکمل، که به آن بسته‌ی آموزشی می‌گویند، با محتوایی برنامه‌ریزی شده و

هدفمند در چرخه‌ی آموزشی قرار می‌گیرد. کتاب فارسی از کتاب‌های اساسی دوره‌ی ابتدایی است که باید ایفاگر نقش‌ها و فعالیت‌های گوناگونی برای تحقق اهداف زبان‌آموزی، ارزشی، نگرشی، نگارشی، املائی، ادبی و مهارت‌های زندگی باشد تا دانش‌آموز را برای زیستن متعالی و شناخت درست و دقیق زبان و فرهنگ و ادبیات آماده کند.

در کتابی که راهنمای آن اینک پیش روی شماست، اصول بیست و سه‌گانه‌ای که در برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی دوره‌ی ابتدایی آمده، به‌طور دقیق و کامل ملحوظ شده است. این اصول عبارت‌اند از:

۱. پرداختن به مهارت عملی زبان‌آموزی؛
۲. زمینه‌سازی تقویت مهارت‌های زندگی در کودکان؛
۳. قرارگرفتن به مثابه سرمشتقی عملی برای «تقویت اندیشیدن و چگونه اندیشیدن» کودکان؛
۴. تقویت مطالعه‌ی مستمر در کودکان؛
۵. استفاده از جدیدترین دست‌آوردها و پژوهش‌های حوزه‌ی ادبیات کودکان؛
۶. تنظیم سیر آموزش از ساده به تکامل یافته؛
۷. تنظیم سیر آموزش از زبان طبیعی کودک به زبان خودآگاهانه؛
۸. عرضه‌ی نکات زبانی، اخلاقی، ارزشی و شناختی به شکل غیرمستقیم؛
۹. طرح تمام گونه‌های مناسب و متناسب زبان فارسی؛
۱۰. زمینه‌سازی تقویت و شکوفایی خلاقیت کودکان؛
۱۱. زمینه‌سازی رفتارهای اخلاقی، اجتماعی و تربیتی مناسب در کودکان؛
۱۲. توجه به نقش سازنده‌ی زن و مرد؛
۱۳. منحصر نبودن موضوعات و محتوای کتاب به یک محدوده‌ی جغرافیایی؛
۱۴. توجه به دانش‌های بشر در زمینه‌های علمی، ادبی، هنری و فنون؛
۱۵. توجه کافی به پرورش حافظه‌ی سمعی و بصری؛
۱۶. زمینه‌سازی برای ابراز وجود و بیان احساس دانش‌آموزان؛
۱۷. زبان و بیان ساده و صمیمانه و متناسب با ذهن و زبان فراگیرندگان؛
۱۸. هم‌سویی و هم‌خوانی محتوای کتاب با علایق و سلیقه‌ها و نیازهای دانش‌آموزان؛
۱۹. ایجاد تنوع کافی برای نزدیکی به دنیای کودکان؛
۲۰. توجه به گسترش دایره‌ی واژگان زبان فارسی مورد نیاز دانش‌آموزان؛
۲۱. تنظیم محتوای کتاب براساس آخرین یافته‌های علم روان‌شناسی و زبان‌شناسی؛
۲۲. مدنظر قرار دادن خوانانویسی در تمام سطوح؛
۲۳. انتخاب رسم‌الخط کتاب براساس آخرین مصوبات سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی

آموزشی.

در پی تألیف کتاب‌های فارسی اول، دوم و سوم دبستان در سال‌های ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰، فارسی چهارم دبستان در ادامه‌ی همین برنامه و براساس راهنمای برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی با عنایت و لطف الهی به انجام رسید. پیش از آن که به اهداف، محتوا، مهارت‌ها و فعالیت‌های هر درس به‌طور مستقل بپردازیم، تصویری کلی از کتاب تقدیم می‌داریم:

۱. کتاب فارسی در دو جلد جداگانه با عنوان‌های *بخوانیم* و *بنویسیم* تدوین شده است. این دو کتاب کاملاً با هم مرتبط و هماهنگ‌اند. کتاب *بخوانیم* برای تقویت مهارت‌های خواندن، گفتن و شنیدن و کتاب *بنویسیم* برای تقویت مهارت نوشتن است.

۲. کتاب *بخوانیم* بیست و دو درس دارد که دو درس آن به صورت آزاد در نظر گرفته شده است. درس آزاد فرصتی است تا دانش‌آموزان و معلم، به کمک هم و متناسب با ذوق و علاقه و ملاحظات فرهنگی بومی و ضرورت‌هایی که احیاناً در دروس دیگر ملحوظ نشده است، یا نیاز به طرح گسترده‌تر و عمیق‌تری دارند، درس را بنویسند. این دو درس فرصت خلاقیت، اعتماد به نفس و مشارکت در تألیف کتاب درسی را فراهم می‌آورد.

۳. مجموعه‌ی بیست و دو درس کتاب در هشت فصل تنظیم شده است. این فصول هشت‌گانه عبارت‌اند از: **فصل اول: آشنایی با نهادها (معلم، خانواده، جامعه و...)**؛ **فصل دوم: آشنایی با بهداشت**؛ **فصل سوم: اخلاق فردی و اجتماعی**؛ **فصل چهارم: دانش و دانشمندان**؛ **فصل پنجم: دین و آموزش‌های دینی**؛ **فصل ششم: ملی و میهنی**؛ **فصل هفتم: طبیعت و فصل هشتم: هنر و ادب.**

۴. ارتباط و پیوستگی میان دو کتاب *بخوانیم* و *بنویسیم* بسیار دقیق و عمیق است. تمرین‌ها و فعالیت‌های کتاب *بنویسیم* بر درس‌ها، نکته‌ها و در مجموع محتوایی مبتنی است که در کتاب *بخوانیم* آمده است. بنابراین، آموزش درست و دقیق کتاب *بخوانیم*، پشتوانه‌ی انجام دادن فعالیت‌های کتاب *بنویسیم* است.

۵. در کتاب *بنویسیم*، فعالیت‌ها براساس درسی که در آن هفته خوانده می‌شود، تنظیم شده است. در فعالیت‌ها و تمرین‌های کتاب *بنویسیم*، نه تنها هماهنگی با کتاب *بخوانیم* به‌طور دقیق و هدفمند برقرار شد، بلکه میان تمرین‌ها نیز هماهنگی، انتظام و انسجام کافی رعایت گردیده است.

۶. در هر دو کتاب *بخوانیم* و *بنویسیم* در کنار اشعار و سروده‌هایی که هر یک به تناسب موضوع و محتوای فصل‌های کتاب انتخاب شده‌اند، ابیاتی ساده از شاعران بزرگ نیز آمده است. این کار ایجاد شیئی ملایم برای آشنایی با شعر و ادب گذشته است و دانش‌آموزان را برای آشنایی با فرهنگ و ادب فارسی آماده می‌کند. ده سروده نیز از شاعران امروز، که نام‌های آشنایی در عرصه‌ی شعر کودک و نوجوان به شمار می‌روند، در کتاب *بخوانیم* آمده است. در نتیجه، درس‌ها یک در میان با سروده‌ها همراه‌اند.

۷. مجموعه‌ی فعالیت‌های کتاب *بخوانیم* و *بنویسیم* با دیگر کتاب‌های درسی پایه هماهنگ

شده است. بنابراین، گاه به تمرین‌هایی برمی‌خورید که در زمینه‌ی علوم، مطالعات اجتماعی، دینی و ... است. این پرسش‌ها، نه تنها نشان‌دهنده‌ی پیوستگی این دروس با هم، که فرصتی برای بهره‌گیری از این آموزه‌ها در قلمرو زبان‌آموزی است. به علاوه، در فصل‌هایی از کتاب (مطابق بند ۳) به مسایلی پرداخته‌ایم که در دروس دیگر آمده است، مانند نهاد خانواده که در مطالعات اجتماعی مورد توجه قرار می‌گیرد و فصل پنجم، دین و آموزش‌هایی که در کتاب دینی دانش‌آموزان آمده است. اما نباید فراموش کرد که این مباحث تکراری و مشابه نیستند، زیرا ما از منظری دیگر به مسایل نگریسته‌ایم و هم پای آموزه‌های تکیه بر زبان‌آموزی به مثابه محور اصلی درس تکیه کرده‌ایم.

۸. هدف از تألیف هر دو کتاب بخوانیم و بنویسیم، تقویت روحیه‌ی خلاقیت، مشارکت و همیاری و رشد و اعتلای تفکر و ذوق دانش‌آموزان است. در کتاب بنویسیم، فعالیت‌ها و تمرین‌ها بیشتر برای تقویت روحیه‌ی آفرینش و ابتکار تدارک دیده شده است. یاری و همکاری و راهنمایی شما در تحقق این آرمان‌ها، بسیار مهم و ارزشمند است. کار گروهی، تقسیم کلاس به گروه‌ها و شرکت دانش‌آموزان در جمع، نه تنها بر شور و نشاط کلاس می‌افزاید، بلکه شیوه‌ی کار جمعی را عملاً آموزش می‌دهد و برخی مشکلات روحی و روانی دانش‌آموزان را نیز برطرف می‌سازد. کلاسی که در آن همه‌ی دانش‌آموزان فعال و مشارکت‌کننده باشند، زنده و سرشار از زندگی است.

۹. در کتاب بخوانیم حدود چهار و شش نکته (۲۷ نکته در حوزه‌ی دستور و ۱۹ نکته در حوزه‌ی نگارش) مطرح شده است. در فعالیت‌ها و تمرین‌های کتاب بخوانیم، هم‌زمان با هفته‌ای که این نکات مطرح می‌شوند، همان نکته‌ها در کتاب بنویسیم به شیوه‌ی تمرین مطرح می‌شود. آموزش این نکته‌ها باید در همان حد و اندازه‌ی کتاب باشد و آموزگاران عزیز از ورود به بحث‌های نظری و توضیحات غیر ضروری دستور بپرهیزند.

۱۰. بیست نمایش و بازی (۱۶ نمایش و ۴ بازی)، علاوه بر ایجاد فضای مفرح و نشاط‌آور در کلاس، فرصتی برای همیاری و مشارکت، فعال‌سازی دانش‌آموزان، تقویت مهارت‌های چهارگانه (گفتن، شنیدن، خواندن، نوشتن) و کسب تجربه‌های زندگی فراهم می‌آورند. کاری کنید که در این بخش‌ها، امکان خلاقیت فراهم آید تا دانش‌آموزان با بهره‌گیری از امکانات و موقعیت‌هایی که محصول جوشش و کوشش خود آن‌هاست، آن‌ها را بهتر و مناسب‌تر اجرا کنند.

۱۱. فعالیت‌ها و تمرین‌های کتاب بنویسیم در حوزه‌های نگارشی، ادبی، ارزشی، نگرشی، املائی و دستوری است و همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، کاملاً با کتاب بخوانیم مرتبط است. لطفاً هنگام تدریس، به این پیوستگی‌ها و اندازه‌ها و کمیت‌های خواسته شده توجه کنید. تکالیف اضافی با فراتر از ظرفیت و توان دانش‌آموزان نتیجه‌ی عکس و غیرمطلوبی دارند.

۱۲. ده شعر (با هم بخوانیم) و یک شعر آزاد، که مانند دو درس آزاد با همکاری معلم و دانش‌آموزان تهیه می‌شود، به شیوه‌ی با هم خواندن، تأثیر مطلوب‌تری خواهند یافت. خواندن

درست شعر، استفاده از ابزارهای موسیقی با رعایت تناسب و موقعیت، بر تأثیر این سروده‌ها خواهد افزود. هر یک از این سروده‌ها با موضوع محوری درسی که شعر پس از آن آمده است، تناسب و هم‌خوانی دارد.

۱۳. یکی از هدف‌ها و برنامه‌های زبان‌آموزی کتاب‌های فارسی جدید در دو درس آزاد و در برخی تمرین‌های کتاب بنویسیم، توجه به فرهنگ و سرمایه‌های غنی محلی و بومی است. گاه از دانش‌آموز خواسته شده است که معادل یک ضرب‌المثل با یک واژه را در محل و منطقه‌ی خویش بیان کند. این کار رشته‌های پیوند با فرهنگ بومی را تقویت و روح تحقیق و جست‌وجو را در دانش‌آموز پیدا می‌کند. گذشته از این، فرصت و موقعیتی فراهم می‌آید تا آموزگار، پدر، مادر و دیگر افراد خانواده، در مورد این ضرب‌المثل‌ها و واژه‌ها گفت و گو کنند و میراث ارزشمند محلی از زوال و فراموشی رهایی یابد. دو درس آزاد برای هر منطقه فرصتی است تا احیاناً از نویسندگان و شاعران همان محل نیز استفاده شود. بنابراین، آموزگاران عزیز می‌توانند برای این درس از موضوعات محلی و منطقه‌ای و برای شعر این درس‌ها، از سروده‌های مناسب شاعران منطقه یا استان بهره بگیرند.

۱۴. در انتهای کتاب بخوانیم، فهرستی از کتاب‌های مناسب برای رشد و گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی عرضه شده است. از این فهرست، که به تعداد هفته‌های سال و ۵۲ کتاب است، ۲۲ کتاب برای بیست و دو هفته‌ی سال تحصیلی (هر هفته پس از پایان یافتن درس) یک کتاب به انتخاب خود معلم در کلاس خوانده می‌شود و به پرسش‌هایی که در کتاب بخوانیم مطرح است، پاسخ داده می‌شود. در پرسش‌های مطرح شده، کوشش بر آن است تا دانش‌آموز با مسایل گوناگون کتاب مانند نویسنده، موضوع، طرح روی جلد، تصویرگر، شمارگان، قطع و... آشنا شود. در کنار این آموزش‌ها، انگیزه و رغبت به کتاب‌خوانی و غنی‌سازی کتاب‌خانه‌های مدارس از اهداف طرح کتاب‌خوانی است. کتاب‌های معرفی شده داستان هستند یا ساختی نزدیک به داستان دارند. گاه نیز پرسش‌هایی مطرح شده است که دانش‌آموز را با برخی عناصر داستان مانند شخصیت‌ها، موضوع، حوادث و... آشنا می‌سازد. در صورت دشواری دسترسی به این کتاب‌ها می‌توان از فهرست کتاب‌های مطرح شده در انتهای کتاب فارسی سوم یا کتاب‌هایی که مورد تأیید مراجع رسمی و معتبری مانند کانون پرورش فکری و انتشارات مدرسه است، استفاده کرد.

۱۵. روان‌خوانی‌های فصل برای تقویت مهارت خواندن، پرورش ذوق و علاقه به مطالعه، ایجاد فرصت‌های مناسب برای تقویت و هدایت عواطف، احساسات، تفکر و گسترش دنیای ذهن و روان دانش‌آموز است. روان‌خوانی هر فصل با موضوع و محتوای دروس همان فصل کاملاً ارتباط دارد. خوب عرضه کردن این روان‌خوانی‌ها، در پرورش ذوق و تخیل و گرایش و نگرش مثبت به زندگی و ارزش‌های دینی، اجتماعی، هنری، ملی و تربیتی بسیار مؤثر است. اما نباید از این روان‌خوانی‌ها، برای املا استفاده شود.

۱۶. هر دو کتاب بخوانیم و بنویسیم، هماهنگ با توانایی‌های روانی و ذهنی مناسب با دنیای خاص دانش‌آموز تدوین و تألیف یافته‌اند. نشاط و سرزندگی، فعالیت و خلاقیت، ایجاد فضایی صمیمانه و دوست‌داشتنی و بهره‌گیری از روش فعال، روح و جان این کتاب‌هاست. کلاس یک‌سویه و آموزش یک‌طرفه با اهداف این کتاب‌ها هم‌خوان نیست. همه‌ی تصویرها، طراحی‌ها، متن‌ها، تمرین‌ها، دروس و فعالیت‌ها، یک‌کل به هم پیوسته‌اند که کودک را به «زیستن بهتر» و زندگی زیباتر می‌خوانند؛ به همین دلیل کلاس این کتاب‌ها نیز باید کلاس زنده و زندگی‌باشد.

همین‌جا از شما معلم سخت‌کوش، دل‌سوز، پرشور و آگاه صمیمانه سپاس‌گزاریم و بر خود می‌بالیم که این کتاب‌ها در دست‌های گرم و مهربان شما قرار می‌گیرد. تردیدی نیست که کاستی‌ها و نقص‌هایی در کتاب می‌توان یافت. این ضعف‌ها و اشکالات به مدد دید نکته‌سنج و دقیق و همکاری و همراهی شما اصلاح خواهد شد. چشم به راه نقد و نظرهای همکاران شایسته و تلاشگر هستیم.

فهرست مفاهیم کتاب‌های بخوانیم و بنویسیم پایه‌ی چهارم

ادبی	املایی	نگارشی	دستوری	ارزشی
– قافیه	– جمع مکسر	– علامت اختصاری (ع، س	– اسم‌های غیرساده	– عید فطر
– تشبیه	– هم‌خانواده‌ها	و ص) – خلاصه‌نویسی	– کلمات مرکب	– ایران
– کنایه	– هم‌نویسه‌ها	– جمله‌ی معترضه	– جمع (ها – ات – ان)	– آثار باستان
– مثل	– گروه کلمه	– علایم نگارشی (!؟)	– حروف اضافه	– میراث فرهنگی
– تشخیص	– متضادها	– نشانه‌های اختصاری ش	– پیشوندهای (مند، گار، مان)	– کوچ و مهاجرت
– شعرگویی	– متشابه‌ها	– ق – م	– پیشوندهای (با، بی)	– خانواده
– طنز	– واژه‌های همگون	– تفاوت نوشته‌های ادبی و	– ترکیب صفت و موصوف	– طبیعت
– قصه	– مترادف‌ها	معمولی	– منادا	– حفظ محیط‌زیست
– افسانه		– جملات شرطی	– صفت (تر و ترین)	– مشاغل
– چیستان		– بند	– فعل‌های گذشته	– امام حسین و عاشورا
– متون کهن		– می‌نویسیم – می‌خوانیم	– پسوند (آند)	– هنر
		– اصطلاحات	– منفی کردن	– بهداشت
		– جملات ناقص و کامل	– پیشوند (باز – بند)	– رزمندگان
		– ویرگول	– ساخت اسم فاعل عربی	– قانون و قانون‌پذیری
		– تبدیل گفتار به نوشتار	– مجاز	– معلم
		– گزارش	– کلمه‌سازی با آیه	– ارتباطات، مطبوعات
		– خاطره	– ساخت فعل ماضی	– مناجات
		– گسترده‌نویسی	– گسترش واژگان با کلمه‌ی	– آفریده‌های خدا
		– مقایسه	رنج	– پرهیز از اسراف
		– یادداشت برداری	– فعل متعدی	– نظم و ترتیب
		– دنباله‌نویسی	– تخفیف	– حفظ حریم دیگران
			– قیدهای در حدود و تقریباً	– غرور و خودسری
			– ساخت فعل با می	– آزادی
			– قید زمان	– مشورت
			– حرف ربط (تا – که)	– منابع ملی
			– معانی گوناگون سنگین	– سازندگی کشور
			– حاصل مصدر	– اختراعات و اکتشافات
			– حذف به قرینه	

کلیاتی درباره‌ی زبان

زبان موهبتی الهی است که خداوند آن را در وجود انسان به ودیعه گذاشته است. چنانچه در قرآن می‌فرماید: الرَّحْمَنُ، عِلْمُ الْقُرْآنِ، خَلْقُ الْإِنْسَانِ، عِلْمُهُ الْبَيَانُ.

زبان یک پدیده‌ی ذهنی و اجتماعی است و کودک بدون هیچ‌گونه آموزش مستقیمی، در هر جامعه‌ای که باشد، زبان آن را از محیط فرامی‌گیرد.

زبان نظامی از نشانه‌های قراردادی است که اعضای هر جامعه‌ای با استفاده از آن، با یکدیگر ارتباط شفاهی یا نوشتاری برقرار می‌کنند. این نشانه‌های قراردادی، چه به صورت شفاهی و چه کتبی، بر یک خط جریان دارند و مانند حلقه‌های زنجیر به هم پیوسته‌اند و کلمه‌ها، جمله‌ها و سرانجام یک متن شفاهی با مکتوب می‌سازند. اجزای یک جمله، چه از نظر آوایی (صوتی) و چه از نظر صرفی (واژگانی) و چه از نظر نحوی (دستوری)، یک «رابطه‌ی هم‌نشینی» دارند. مثلاً در جمله‌ی «من امروز به مدرسه نمی‌روم» آواها و حروفی در کنار یکدیگر نشسته و کلمات را ساخته‌اند. کلمات هم با یک نقش دستوری با یکدیگر هم‌نشین شده و این جمله را ساخته‌اند. حال در جمله‌ی بالا می‌توان حروف یا واژه‌ای را جایگزین هر یک از حروف و واژگانی موجود در جمله کرد و رابطه‌ی جاننشینی را برقرار ساخت.

یکی دیگر از ویژگی‌های زبان انسان، خلاق بودن آن است؛ بدین معنا که از چند آوا (صدا) تعدادی واژه تشکیل می‌شود و از تعداد محدودی واژه، تعداد نامحدودی جمله ساخته می‌شود. همکاران محترم قطعاً با این روی داد در کلاس مواجه شده‌اند که دانش‌آموزان برای یک کلمه، جمله‌های متفاوتی می‌گویند یا می‌نویسند هر چه در یک کلاس، تنوع جمله‌های دانش‌آموزان بیشتر شود، گام بلندتری در جهت رشد و پرورش خلاقیت ذهنی آن‌ها برداشته خواهد شد.

نقش‌های زبان

زبان دارای نقش‌های متعددی است که عبارت‌اند از:

۱. نقش ارتباطی: اساسی‌ترین نقش زبان است و انسان از طریق به کارگیری زبان با دیگران ارتباط برقرار می‌کند و به فطرت اجتماعی بودن خود قابلیت می‌بخشد. همکاران محترم، برای رشد و پرورش این نقش زبانی، باید تا آن‌جا که ممکن است، دانش‌آموزان را در تعامل‌های گروهی قرار دهند تا به صورت‌های گوناگون، در گروه‌هایی که تشکیل می‌دهند، به گفت‌وگو بنشینند و به برقراری ارتباط مؤثر با یکدیگر بپردازند. خوش‌بختانه بسیاری از فعالیت‌های کتاب حاضر بر این فعالیت مبتنی است.

۲. نقش تکیه‌گاه اندیشه: زبان و تفکر رابطه‌ی بسیار نزدیکی با یک‌دیگر دارند و می‌توان گفت که گفتار و نوشتار، لباس اندیشه‌اند. معمولاً افراد پس از پردازش دریافت‌هایی که از محیط خود از طریق گوش دادن، دیدن یا خواندن می‌گیرند، آن‌ها را در ذهن به صورت گفتار و نوشتار درمی‌آورند و این امر، به سامان‌دهی ذهن کمک می‌کند.

گفتنی است که دانش‌آموزان به سبب تفاوت‌هایی که در اندوخته‌های واژگانی و نیز دانسته‌های پیشین خود دارند، با یک‌دیگر متفاوت‌اند. پس لازم است آموزگار انتظارات خود را براساس توانایی فردی دانش‌آموزان قرار دهد.

۳. نقش عاطفی: یکی دیگر از نقش‌های زبان، بیان حالت‌های عاطفی و تحلیل احساسات درونی است. برای رشد و پرورش احساسات و عواطف دانش‌آموزان، به آموزگاران محترم توصیه می‌شود در موقعیت‌های گوناگون، از دانش‌آموزان بخواهد احساسات و عواطف خود را درباره‌ی موارد عاطفی موجود در درس‌ها و متون کتاب فارسی با کتاب‌های داستانی، که در هر هفته می‌خوانند، بیان کنند و برای تقویت حس هم‌دلی، خود را به جای شخصیت داستان قرار دهند.

۴. نقش هنری: یکی از نیازهای اساسی انسان، پرورش حس زیبایی‌شناسی است. انسان در این نقش زبانی، با تغییراتی در ساخت اجزای متفاوت زبان، آن را به گونه‌ای سامان می‌دهد که حس زیبایی‌شناسی و طبع هنری او را تحت تأثیر قرار دهد. برای رشد و پرورش این حس لازم است دانش‌آموزان را به خواندن یا شنیدن شعرهای آهنگین و داستان تشویق کنید. فرصت‌هایی در کلاس ایجاد کنید تا خود آنان به گفتن شعر یا قصه بپردازند. سعی کنید تخیل آن‌ها را به پرواز درآورید. توجه کودکان را به مشاهده‌ی زیبایی‌های محیط اطراف جلب کنید و آنان را به تحسین پدیده‌های طبیعت وادارید.

توجه به هنرهای دیگری مانند نقاشی، کاردستی یا تشویق دانش‌آموزان به زیانویسی، حس زیباشناسی را در آنان تقویت می‌کند.

مهارت‌های زبان

دو صورت گفتاری و نوشتاری زبان در چهار رکن، که به آن‌ها مهارت‌های زبانی گفته می‌شود، تجلی می‌یابد. این ارکان عبارت‌اند از: گوش دادن، صحبت کردن، خواندن و نوشتن دو رکن اول را مهارت‌های شفاهی و دو رکن دوم را مهارت‌های کتبی زبان می‌نامیم. در یک تقسیم‌بندی دیگر، دو مهارت گوش دادن و خواندن، مهارت‌های ادراکی یا دریافتی زبان و دو مهارت صحبت کردن و نوشتن مهارت‌های تولیدی هستند.

انسان دائماً در حال استفاده از چهار مهارت زبانی است و بسیاری از سرمایه‌های ذهن خود را از طریق پردازش در موقعیت‌های مورد نیاز، به صورت گفتار یا به شکل نوشتار بیان می‌کند. این فرآیند داده‌پردازی به سامان‌دهی و نظم ذهنی فرد کمک می‌کند.

هدف اساسی برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی توجه به تقویت و پرورش هر چهار مهارت است تا دانش‌آموزان، در گفت‌و‌شنودها شرکت کنند و به برقراری ارتباط بپردازند، افکار، احساسات و نظرهای خود را به دو صورت گفتار و نوشتار بیان کنند، نوشته‌ای را بخوانند، فکر به کار رفته در آن را بفهمند و مورد ارزشیابی قرار دهند و از شنیدن و خواندن کلام موزون و آهنگین لذت ببرند.

مهارت‌های شفاهی زبان و نقش آن‌ها در پیشبرد اهداف آموزشی

۱. مهارت گوش دادن

حجم قابل توجهی از یادگیری، از راه این مهارت است. برنامه‌ی زبان‌آموزی به انواع گوش دادن مؤثر از قبیل گوش دادن، فعال، تحلیلی و التذازی^۱ توجه دارد. بنابراین، از آموزگار محترم انتظار می‌رود عادت به تمرکز بر سخنان گوینده را در دانش‌آموزان تقویت کند و به تدریج طول زمان گوش دادن را در آن‌ها بالا ببرد تا با استفاده از دقت و تمرکز بر سخنان گوینده، پیام او را دریافت کنند، نکات اصلی پیام را از نکات فرعی تمیز دهند و صحت و سقم و نکات ضعف و قوت سخنان شنونده را بشناسند و از شنیدن کلام موزون، آهنگین یا از آواهای خوش در طبیعت لذت ببرند.

برای رساندن دانش‌آموزان به مهارت‌های ذکر شده، از آموزگاران عزیز انتظار می‌رود زمینه‌ی لازم را برای تحقق آن‌ها ایجاد کنند. بنابراین، لازم است ضمن تدریس، با صدای رسا و تا حد ممکن، از زبان فارسی معیار استفاده کنند. هنگام صحبت کردن، نه زیاد کند و بی‌روح و یک‌نواخت صحبت کنند و نه زیاد سریع و درهم و برهم و در سرعت ادای جمله‌ها تعادل داشته باشند. مطالب درسی را شمرده و واضح بیان دارند. شعرها و نثرهای موجود در کتاب را با لحن و آهنگی مناسب بخوانند و سعی کنند سروصداهای محیط مزاحم گوش دادن دانش‌آموزان نشود. به سلامت دستگاه شنوایی دانش‌آموزان نیز توجه داشته باشند.

---

۱. برای اطلاع بیشتر به کتاب روش تدریس زبان فارسی، نوشته‌ی دکتر بهمن زندی مراجعه کنید.

۲. مهارت صحبت کردن

با آن که کودک قبل از ورود به مدرسه چنین مهارتی را داراست، لازم است این مهارت را در مدرسه به دست آورد تا بتواند گفته‌های خود را به طور منسجم و در قالب یک الگوی دستوری با زبان معیار بیان کند. آداب مربوط به این مهارت نیز باید آرام آرام یاد داده شود تا دانش‌آموز یاد بگیرد از کلمه‌ها و جمله‌ها متناسب با موقعیت استفاده کند.

در برنامه‌ی زبان‌آموزی، به رشد و توسعه‌ی این مهارت و گسترش گنجینه‌ی واژگانی دانش‌آموزان توجه خاصی شده است. بنابراین، از آموزگاران انتظار می‌رود دانش‌آموزان را به صورت‌های گوناگون، چه با معلم یا دانش‌آموزان، چه در فعالیت‌های گروهی، چه به هنگام پاسخ دادن به سؤالات و چه در ارتباطات معمولی بین معلم و شاگرد و دانش‌آموزان با یکدیگر، در تعامل زبانی قرار دهند تا علاوه بر پرورش مهارت صحبت کردن، به برقراری ارتباط مؤثر و نیز به پرورش مهارت‌های اجتماعی مانند حس همکاری، داشتن روحیه‌ی تعاون، درک مشترک و پرورش حس همدلی بپردازند.

برای پرورش بهتر مهارت صحبت کردن به توصیه‌های زیر توجه شود:

۱. دانش‌آموزان را عادت دهید قبل از صحبت کردن، درباره‌ی آن چه که می‌خواهند بگویند، فکر کنند. کل مطالب را در ذهن خود طراحی کنند و سپس درباره‌ی آن حرف بزنند. زمانی که پرسشی از دانش‌آموزان می‌کنید، بهتر است به آن‌ها فرصت فکر کردن بدهید.

۲. از دانش‌آموزان بخواهید تجارب و حاصل مشاهدات خارج یا داخل مدرسه را در کلاس بیان کنند. فرصت‌هایی فراهم آورید تا آنان، تجارب و مشاهدات خود را در گروه‌های دو یا سه نفری برای یکدیگر بگویند؛ درباره‌ی کتاب‌هایی که خوانده‌اند، توضیح دهند یا درباره‌ی دلیل وقوع روی داد داستان با یکدیگر به گفت‌وگو بپردازند. راه‌حل‌هایی برای جلوگیری از وقوع روی داد ناخوش‌آیند داستان ارائه دهند.

۳. دانش‌آموزان را تشویق کنید درباره‌ی مسایل گوناگون نظر بدهند و افکار و نظرهای خود را در قالب گفتاری مسوط بیان کنند، نه در قالب یک واژه یا یک جمله.

۴. از دانش‌آموزان بخواهید در هنگام صحبت کردن در کلاس، از حرکات دست، چهره و ... به طور مناسب بهره بگیرند تا منظور خود را بهتر به هم‌کلاسان تفهیم کنند.

مهارت‌های کتبی زبان و نقش آن‌ها در پیشبرد اهداف آموزشی

۱. مهارت خواندن

خواندن، ترجمه‌ی مستقیم نمادهای نوشتاری به فکر یا گفتار و مستلزم کسب مهارت‌های زیر است:

الف) بازشناسی حروف، کلمه‌ها و جمله‌های زبان در یک نوشته.
ب) درک معنای این عناصر و کشف روابط معنایی موجود بین آن‌ها که در نهایت به درک پیام جمله و متن منجر می‌شود.

خواندن، فرآیند معناسازی از متن است. برای موفقیت در امر خواندن، عوامل زیر مؤثر است:

□ شناخت کافی دانش‌آموز، از دنیایی که در آن زندگی می‌کند. زیرا دانسته‌های قبلی او، به فهم بهتر متن کمک و دانش و تفسیر او را هدایت می‌کند و درک جامع از متن را ممکن می‌سازد. توصیه می‌شود به منظور سهولت در درک بهتر متن، قبل از خواندن، درباره‌ی موضوع متن و نکات موجود در آن با دانش‌آموزان گفت‌وگو کنید.

□ دانش‌آموز باید بتواند به خوبی از زبان خود برای توضیح دادن درباره‌ی متن، تعبیر، تفسیر و تحلیل آن استفاده کند. او باید بتواند از واژه‌ها و جمله‌ها برای بیان فکر به کار رفته در متن بهره بگیرد. در این جا مشخص می‌شود که توجه به مهارت‌های شفاهی زبان، مانند مهارت گوش دادن و صحبت کردن، تا چه حد حایز اهمیت است.

□ برای تقویت ظرفیت‌های حافظه‌ی کوتاه مدت و بلند مدت، لازم است توجه دانش‌آموزان به متن متمرکز شود. آن‌ها باید یاد بگیرند که حرکات چشمان خود را اداره کنند، بر واژه‌های خاصی تمرکز یابند و چشمان خود را از راست به چپ حرکت دهند؛ معنای واژه‌ها را در حافظه‌ی کوتاه مدت نگاه‌دارند تا معنای جمله یا بند را درک کنند.

مهم‌ترین اهدافی که در برنامه‌ی درس زبان‌آموزی در پرورش خواندن دنبال می‌شود، عبارت است از:

- دانش‌آموزان مهارت‌های لازم را در بلندخوانی و صامت‌خوانی به دست آورند.
- اصول و ضوابط مربوط به بلندخوانی و صامت‌خوانی را رعایت کنند. مثلاً بتوانند با لحن و آهنگ متناسب با متن و با حفظ عواطف موجود، متن را بخوانند.

● فکر خود را در حین خواندن متمرکز کنند، افکار موجود در متن را بفهمند و به تعبیر و تفسیر آن بپردازند.

● درباره‌ی متن خوانده شده اظهار نظر کنند و دایره‌ی دید خود را در مورد کلمات و عبارات به تدریج گسترش دهند.

پیشنهاد چند روش برای روان‌خوانی و صامت‌خوانی

تدریس مهارت خواندن در کلاس‌های دوم تا پنجم دبستان

آموزش روان‌خوانی متون ساده: پس از پایان آموزش حروف الفبا و مهارت‌های اولیه‌ی خواندن در کلاس اول ابتدایی، از کلاس دوم به بعد باید با استفاده از متونی که به زبان ساده تدوین شده‌اند و هر یک موضوع خاصی را دنبال می‌کنند، دانش‌آموزان را با روان‌خوانی متون ساده فارسی آشنا کرد. این متون بدون استفاده از خط زمینه و با حروف چایی و رسم الخط معمول جامعه نگاشته می‌شوند و به این ترتیب، دانش‌آموزان را برای استفاده از متون عادی موجود در فرهنگ مکتوب جامعه آماده می‌کنند.

شیوه تدریس متون ویژه روان‌خوانی: پیش از خواندن متن، به صورت شفاهی و با استفاده از شیوه‌های داستان‌گویی یا سخنرانی، درباره‌ی موضوع متن مورد نظر صحبت کنید و با ترغیب دانش‌آموزان و استفاده از شیوه بحث و گفت‌وگو، آنان را در روند تدریس - یادگیری مشارکت دهید تا با استفاده از زبان گفتاری خود مطالبی را در زمینه‌ی مورد بحث بیان دارند. اگر در متن درس شکل برخی حروف وجود دارد که گونه‌ی چایی آن با گونه‌ی مورد استفاده در دوره‌ی آموزش الفبا متفاوت است - مانند ه-ه- و ... - موضوع را به دانش‌آموزان گوش‌زد کنید.

روش‌های خواندن متن (مطالعه): امروزه خواندن و مطالعه منحصر به مشاغل خاص نیست و تنها دانشمندان، استادان و معلمان نیستند که باید مطالعه کنند؛ بلکه ضرورت‌های منبعث از فلسفه‌ی تعلیم و تربیت جدید باعث شده است که خواندن کتاب‌های غیردرسی و اختصاص وقت به مطالعه، از لوازم اساسی و اجتناب‌ناپذیر زندگی همه‌ی انسان‌ها به شمار آید. طبیعی است برای گسترش امر خواندن در جامعه باید از دوران دبستان طریقه‌ی صحیح خواندن و روش‌های مطالعه را به دانش‌آموزان بیاموزیم و عادت مطالعه را در آنان تقویت کنیم. به همین سبب، در قسمتی از فصل پنجم، برای آشنایی خوانندگان با روش‌های مطالعه، مطالبی خواهیم آورد تا ضمن بالا بردن «دانش نظری» خود،

از تلاش‌های آموزشی خویش به نحو مطلوب‌تری استفاده کنند. روش‌های خواندن، که در دبستان کاربرد دارند، عبارت‌اند از:

۱. خواندن با صدا

(الف) خواندن خطابی؛

(ب) هم‌خوانی؛

۲. صامت‌خوانی (خواندن مستقل)

(الف) خواندن اجمالی؛

(ب) مطالعه‌ی سریع (تندخوانی)؛

(پ) گروه‌خوانی (عبارت‌خوانی).

خواندن خطابی: در این نوع خواندن معمولاً معلم یا یک دانش‌آموز خطاب به دیگران متنی را می‌خواند و آنان ضمن گوش کردن، به متن هم نگاه می‌کنند. معمولاً در کلاس‌های اول تا سوم معلمان برای ارائه‌ی درس جدید از این نوع خواندن استفاده می‌کنند. آنان باید هنگامی که دانش‌آموزی با صدای بلند و به صورت خطابی متنی را می‌خواند، به طرز خواندن او دقت کنند و پس از یادداشت کردن اشکالات و اشتباهات، آن‌ها را به وی گوش‌زد کنند.

هم‌خوانی: در این نوع خواندن، معلم یا یک دانش‌آموز متن را می‌خواند و دانش‌آموزان دیگر با صدای بلند آن را تکرار می‌کنند. این نوع خواندن بیشتر در کلاس اول کاربرد دارد و دانش‌آموزانی را که از خواندن خطابی انفرادی خجالت می‌کشند، به خواندن انفرادی متن تشویق می‌کند.

خواندن اجمالی: هدف از این نوع مطالعه دستیابی به نکته‌ها و مطالب مهم متن با کتاب و کشف ساختار و مضمون کلی آن است. با خواندن اجمالی، دانش‌آموز محتوای متن یا کتاب را به‌طور مجمل درک می‌کند، با ساختار کتاب از قبیل واحدهای پیش از متن (صفحه‌ی عنوان، صفحه‌ی شناسنامه، پیش‌گفتار، فهرست عناوین، جداول و ...) متن اصلی کتاب و واحدهای پس از متن (خلاصه‌ی مطالب، پرسش‌ها، فهرست منابع و ...) آشنا می‌شود. سرعت تقریبی این نوع خواندن در حدود هزار تا چهارهزار کلمه در دقیقه است. مطالعه‌ی اجمالی باعث می‌شود خواننده به توانایی‌های زیر دست یابد:

(الف) تعیین میزان اهمیت مطالب و طرح‌ریزی روش مناسب مطالعه‌ی متن یا کتاب.

(ب) تخمین زدن مقدار مطالب و میزان داوری آن برای زمان‌بندی مطالعه.

(پ) کسب نظرگاه کلی از مطالب، پیش از خواندن جزییات، برای افزایش میزان درک مطالب و انباشت و نگهداری آن‌ها در حافظه.

ت) افزایش میزان دقت و تمرکز حواس از طریق افزایش میزان علاقه به مطلب. باید به دانش‌آموزان آموخت که در خواندن اجمالی، از جزئیات صرف‌نظر کنند و در جست‌وجوی نکات کلیدی، ارزش ساختار و ترتیب مطلب و سبک نگارش متن، رابطه‌ی تیرها، جمله‌ها و فصل‌های کتاب با هم، عناوین اصلی و فرعی متن و نمودارها و تصاویر باشند. معلمان باید به دانش‌آموزان خود بیاموزند که در آغاز مطالعه‌ی هر کتاب، مجله یا هر متن دیگر، نخست مرحله‌ی مطالعه‌ی اجمالی آن را انجام دهند.

مطالعه‌ی سریع (تندخوانی): هدف از این نوع مطالعه، آشنایی با متن یا کتاب از طریق مرور آن‌ها با سرعت فوق‌العاده زیاد است. به نظر می‌رسد دانش‌آموزان پایه‌های اول تا سوم توانایی لازم برای این نوع خواندن را ندارند؛ ولی از کلاس چهارم به بعد باید این شیوه‌ی مطالعه را بیاموزند. تندخوانی مستلزم حرکت منظم و همراه با آهنگ مناسب چشم با سرعت زیاد روی صفحات و هماهنگی ذهن با این حرکات است و دانش‌آموزان باید با تمرین زیاد، با این نوع خواندن آشنا شوند.

گروه‌خوانی (عبارت‌خوانی): برخلاف پایه‌ی اول، که ممکن است دانش‌آموزان هنگام خواندن، متن را کلمه به کلمه یا حتی حرف به حرف بخوانند، باید در کلاس‌های دوم تا پنجم دبستان به «گروه‌خوانی» و سپس «جمله‌خوانی» مبادرت ورزند.

هر جمله از یک یا چند گروه تشکیل می‌شود. معمولاً ساخت جمله‌های خبری زبان فارسی به شکل زیر است:

گروه اسمی + گروه فعلی ← جمله

مثال: پیامبر بزرگ اسلام + با یاران خود مشورت می‌کرد.

هدف اصلی گروه‌خوانی، افزایش سرعت مطالعه است. بنابراین دانش‌آموزان باید عادت کنند به جای خواندن کلمه‌ها، به خواندن گروه‌ها و جمله بپردازند، مثلاً به جای کلمه به کلمه خواندن گروه اسمی «پیامبر + بزرگ + اسلام» این عبارت را یک‌جا به صورت «پیامبر بزرگ اسلام» بخوانند.

فواید گروه‌خوانی:

الف) افزایش سرعت مطالعه از طریق ترک عادت کلمه به کلمه خواندن؛

ب) افزایش درک مطلب از طریق بازشناسی اندیشه‌های نویسنده؛

پ) افزایش تمرکز حواس و لذت حاصل از مطالعه از طریق هماهنگ سازی سرعت خواندن با

سرعت فکر کردن.

لزوم تمرین روش گروه‌خوانی در درس فارسی: در روش گروه‌خوانی، دانش‌آموز باید عادت کند به جای تمرکز چشم بر کلمه‌ها و توقف اضافی روی آن‌ها بر «گروه کلمات» تمرکز کند. از این راه، او به جای درک معنای کلمه به کلمه متن، به درک معنای کل جمله می‌پردازد.

معلم‌ان باید با تمرین روش گروه‌خوانی در درس فارسی، شاگردان خود را آماده کنند تا مطالب کتاب‌های فارسی و کتاب‌های دیگر را، که به دستشان می‌رسد، با این روش مطالعه کنند. از این طریق از خستگی مفرط آنان هنگام خواندن، که از عوامل بازدارنده علاقه آنان به مطالعه است، جلوگیری می‌شود.

خوانندگانی که گروه‌خوانی می‌کنند، در هنگام مطالعه، کمتر بازگشت می‌کنند؛ زیرا حرکت چشم آنان به سبب این که در هر بار توقف به جای کلمه، گروهی از کلمات را می‌بیند، مطالعه را با نحوه‌ی فکر کردن هماهنگ می‌سازد.

کشف سرعت خواندن، انگیزه‌ای برای علاقه‌مند کردن دانش‌آموزان به مطالعه است

به دانش‌آموزان پیام‌باز که سرعت خواندن خود را اندازه بگیرند. به این ترتیب، هم علاقه‌ی بیشتری به خواندن و مطالعه پیدا می‌کنند و هم این که سعی خواهند کرد سرعت مطالعه‌ی خود را افزایش دهند. طی کردن مراحل زیر، باعث انجام عمل مطالعه خواهد شد:

مرحله‌ی اول: میانگین تعداد کلمه‌های یک صفحه‌ی کتاب را محاسبه کنید:

مثال: صفحه‌ی ۱۷ از یک کتاب، سطرهای ۲ و ۳ و ۴

$$\text{تعداد سطرهای یک صفحه} \times \frac{\text{تعداد کلمات سه سطر به صورت انتخابی}}{۳}$$

$$\text{میانگین کلمه‌های یک صفحه کتاب} = \frac{۲۴۰}{۳} = ۸۰ \text{ و } \frac{۳۰}{۳} = ۱۰$$

مرحله‌ی دوم: چهار صفحه از همان کتاب را با سرعت معمول خود بخوانید و زمان آن را با استفاده از ثانیه‌شمار اندازه بگیرید. عدد به دست آمده در مرحله‌ی اول (۸۰)، زمان به دست آمده در مرحله‌ی دوم و تعداد صفحه‌های خوانده شده (۴ صفحه) را در فرمول زیر به کار برید.

$$\frac{۴ \times ۸۰}{\text{زمان مطالعه بر حسب دقیقه}} = \text{تعداد کلمات در دقیقه}$$

به این ترتیب سرعت مطالعه‌ی دانش‌آموز در دقیقه معلوم می‌شود.

۲. مهارت نوشتن

زبان نوشتاری نظامی از نشانه‌های مکتوب است که هر یک نماینده‌ی آواها و واژه‌ها در گفتار است. نوشتن، مانند گفتن، وسیله‌ی برقراری ارتباط، انتقال اطلاعات، بیان افکار و احساسات است. در حقیقت نوشتن از یک طرف خلق افکار و اندیشه‌ها و از طرف دیگر، نظم بخشی به اندیشه‌ها در قالب زبان نوشتار است و مراحل زیر در آن صورت می‌گیرد:

الف) کشف چیزی که می‌خواهیم از طریق نوشتار بیان کنیم (انتخاب پیام).

ب) تنظیم و سازمان‌دهی پیام در قالب زبان نوشتار.

پ) روی کاغذ آوردن پیام.

ت) بازبینی و انجام دادن اصلاحات لازم.

ث) ارائه‌ی نهایی به خواننده.

مراحل آموزش نوشتن به صورت زیر رده‌بندی می‌شود:

□ آموزش نوشتن غیرفعال مانند رونویسی.

□ آموزش نوشتن نیمه‌فعال مانند املا.

□ آموزش نوشتن فعال پایه‌ی یک مانند کلمه‌سازی.

□ آموزش نوشتن فعال پایه‌ی دو مانند جمله‌سازی.

□ آموزش نوشتن فعال (خلاق) مانند انشا و انواع آن.

آموزش املا

مهارت املانویسی به معنی صحیح‌نویسی حروف، کلمات و جمله‌های شنیده شده است، برای صحیح‌نویسی کلمه، دانش‌آموزان باید کلمات را خوب بشنوند و آن‌ها را درک کنند. سپس آن‌ها را در ذهن خود مجسم کنند و بعد بنویسند.

اشکالات املایی دانش‌آموزان از دیدگاه روان‌شناختی از موارد زیر سرچشمه می‌گیرد:

الف) ضعف در حساسیت شنوایی؛ مثال: ژله ← جاله.

ب) ضعف در حافظه‌ی شنوایی؛ مثال: جا انداختن کلمات.

پ) ضعف در حافظه‌ی دیداری؛ مثال: حيله ← هيله.

ت) ضعف در حافظه‌ی قوامی دیداری؛ مثال: مادر ← مارد.

ث) قرینه‌نویسی؛ مثال: دید ← دید.

ج) وارونه‌نویسی؛ مثال: دید ← دید.

- چ) نداشتن دقت؛ مثال: گندم ← کندم.
- ح) نارسا نویسی؛ مثال: رستم ← رسم.
- در روش آموزش املا، باید به چند نکته‌ی زیر توجه شود:
۱. توجه بیشتر به «وجه آموزشی» درس املا نسبت به وجه آزمونی آن.
  ۲. انعطاف پذیری در انتخاب تمرین‌ها در هر جلسه‌ی املا.
  ۳. توجه به کلمات در حکم عناصر سازنده‌ی جمله‌های زبانی.
  ۴. ارتباط زنجیروار املاهای گفته شده در جلسات گوناگون.

مراحل روش آموزش املا

روش پیشنهادی مؤلفان از چهار گام تشکیل می‌شود:

گام اول: انتخاب متن املا و نوشتن آن روی تخته سیاه و خواندن متن؛ در نخستین گام، معلم از میان کلمات و جملات واحد درسی مربوط و کلمات مشکل‌آفرین درس‌های قبلی و با توجه به ملاک‌هایی که در زیر متن می‌آید، متنی را انتخاب می‌کند و آن را با خطی خوش روی تخته سیاه می‌نویسد. لازم است هنگام انتخاب متن هر املا، به موارد زیر توجه داشته باشد:

الف) متن مورد نظر حاوی جمله باشد و از انتخاب کلمه به تنهایی خودداری شود.

ب) کلمات سازنده جملات متن از حروفی تشکیل شده باشند که قبلاً تدریس شده‌اند.

پ) کلمات خارج از متن کتاب‌های درسی، از بیست درصد کل کلمات بیشتر نباشد.

ت) علاوه بر جملات موجود در کتاب‌های درسی، با استفاده از کلمات خوانده شده، جملات دیگری هم در نظر گرفته شوند.

ث) در هر جلسه از کلماتی که در جلسات قبلی برای دانش‌آموزان مشکل بوده‌اند نیز، استفاده شود تا بتوان درجه‌ی پیشرفت شاگردان را اندازه‌گیری کرد.

معلم یک بار با صدای بلند و لحنی شمرده متن اولیه را از روی تابلو می‌خواند و از دانش‌آموزان می‌خواهد با دقت، به چگونگی تلفظ او گوش کنند. در این مرحله، شاگردان نباید به نوشتن و یادداشت کلمات روی کاغذ یا میز پردازند و فقط ضمن گوش دادن، کلمات سازنده و جملات متن را با حرکات چشم از روی تخته تعقیب کنند.

گام دوم: قرائت املا به وسیله‌ی معلم و نوشتن آن به وسیله‌ی دانش‌آموزان، معلم متن املا را از روی تخته پاک می‌کند. پس از آماده شدن دانش‌آموزان، آن را با صدای بلند و با لحنی شمرده و حداکثر تا دو بار قرائت می‌کند. هنگام قرائت متن املا، از خواندن کلمه به کلمه خودداری می‌کند، آن

را به صورت گروه‌های اسمی و فعلی کامل قرائت می‌کند تا دانش‌آموزان با بافت جمله و معنای آن آشنا شوند. در پایان، یک بار دیگر، متن املا را با سرعت مناسب تکرار می‌کند تا کندنویسان هم، اشکالات خود را برطرف کنند.

گام سوم: تصحیح گروهی املاها و تهیه‌ی فهرست خطاهای املائی؛ معلم پس از جمع‌آوری املاها، آن‌ها را با استفاده از رهنمودهای زیر، تصحیح و خطاهای املائی کلاس را جمع‌بندی می‌کند. این گام با مشارکت کامل دانش‌آموزان انجام می‌شود و معلم بدون اشاره به نام آنان، تک تک املاها را بررسی و مشکلات را استخراج می‌کند. به این ترتیب که املائی اولین دانش‌آموز را در دست می‌گیرد و به کمک یک دانش‌آموز دیگر، کلمات یاد شده را روی تخته می‌نویسد. سپس صورت صحیح غلط‌های املائی همه‌ی املاها را روی تخته ثبت می‌کند. البته هر جا که غلط‌ها تکراری بود، جلوی اولین مورد آن، یک علامت (✓) می‌زند. در پایان با شمردن غلط‌ها، اشکالات املائی دانش‌آموزان را اولویت‌بندی می‌کند.

گام چهارم: تمرین‌های متنوع با توجه به اولویت‌بندی اشکالات املائی استخراج شده؛ در این گام، معلم با توجه به مهم‌ترین و پر تعدادترین اشکالات املائی دانش‌آموزان، با به کارگیری انواع تمرین‌های حرف‌نویسی، کلمه‌نویسی، کلمه‌سازی و جمله‌سازی به تقویت توان نوشتاری دانش‌آموزان می‌پردازد.

آموزش کلمه‌سازی

کلمه‌سازی را می‌توان آغاز مرحله‌ی نوشتن فعال دانست. با تمرین‌های کلمه‌سازی، دانش‌آموز را تا حد زیادی با ساختار درونی کلمه‌ها آشنا می‌کنیم. این آشنایی باعث می‌شود دانش‌آموزان با شناخت بهتر کلمه‌ها، در خواندن املا و جمله‌سازی موفق‌تر باشند. در تمرین‌های کلمه‌سازی می‌توان از شیوه‌های زیر سود جست:

۱. نقش حروف در ساخت کلمه:

الف) گفتن و نوشتن کلماتی مانند: شهر، گل، میوه، حیوان، غذا، رنگ، نام پسر، نام دختر و ... که با حرف خاصی شروع یا ختم می‌شود. به مثال زیر توجه کنید:

حرف اول کلمه	شهر	درخت و گل	میوه	حیوان	غذا	رنگ	نام پسر	نام دختر
س	...	...	سیب	سگ	سبزی‌پلو	...	سورنا	سارا
ش	شیراز	شمشاد	...	...	...	شیری	شاهین	...
ب	...	بید	به	ببر	باقلاپلو	بنفش	...	بهناز
آ	آبادان	...	...	...	...	...	...	آزاده
م	...	مریم	موز	ماهی	ماکارونی	مشکی	محمد	...

پاسخ‌ها: ساری، بابل، مشهد، سوسن، آلاله، شلیل، آلبالو، شتر، آهن، شیربرنج، آس، سفید، آبی، بهزاد، آرمان، شهره و مه‌ری.

(ب) تمرین وارونه کردن کلمات

سرد : درس   پل : لپ

کاخ ...   شام : ...

۲. تمرین‌های ویژه‌ی ساخت صرفی کلمه:

(الف) مفرد و جمع :

کتاب : کتاب‌ها   مرد : مردان

میز : ...   زن : ...

(ب) پیشوندها و پسوندها :

درد : دردناک   تهران : تهرانی

کار : کارخانه   ورزش : ورزشی

دارو : ...   ایران : ...

(پ) نشانه‌های منفی‌ساز :

می‌روم : نمی‌روم   می‌خورم : ...

هوش : بی‌هوش   فکر : ...

مرد : نامرد   آگاه : ...

(ت) هم‌خانوادگی :

علم : تعلیم، معلّم   درس : ...

(ث) ضمائر :

کتاب من : کتابم   کتاب او : ...

(ج) ساخت قیدی :

زود : به‌زودی   فوری : فوراً

خوب : ...   مخصوص : ...

ویژه : ...   معمول : ...

تنها : ...   شرعی : ...

(چ) حالت اضافه (مضاف و مضاف‌الیه) :

به کلمات صفحه‌ی بعد کلمه‌ی «من» اضافه کنید :

دندان : دندانِ من   پا : پایِ من
کفش : ...   مو : ...

۳. روابط معنایی کلمات:

الف) تضاد معنایی :

سرد : گرم   پیر : جوان
بزرگ : کوچک   زود : دیر
سفید : ...   شب : ...

ب) مترادف (هم معنایی) :

پند : نصیحت   آغوش : بغل
عظیم : ...   سود : ...

پ) حوزه‌ی معنایی :

پدر : پسر   روباه : خرس
مادر : ...   گربه : ...

آموزش جمله‌سازی

در ابتدای دوره‌ی دبستان، که هدف اصلی آموزش خواندن و نوشتن فارسی پایه است، در کنار درس‌های فارسی (خواندن) و املا درسی با نام «جمله‌نویسی» وجود دارد. هدف از ارائه این درس ایجاد توانایی اولیه نوشتن فعال در دانش‌آموزان است، تا پس از آموختن نوشتن غیرفعال (رونویسی) و آموزش نوشتن نیمه فعال (املا) به مرحله‌ی آموزش نوشتن فعال یا خلاق برسند. در این مرحله، که با درس جمله‌سازی آغاز می‌شود و با درس انشا ادامه می‌یابد، دانش‌آموزان به این مهارت دست می‌یابند که پیام‌های خود را به صورت فرآیند سخن‌نوشتاری، تولید و به مخاطب فرضی یا واقعی ارائه دهند.

در حقیقت، جمله‌سازی مقدمه‌ای برای آماده‌سازی دانش‌آموزان در درس انشاست و آنان می‌توانند اولین تجربیات خلاقیت‌نوشتاری را کسب کنند، با انواع جمله‌های خبری، پرسشی، امری و تعجبی آشنا شوند، جایگاه انواع مقاله‌های صرفی مثل گروه اسمی، ضمیر و ... را در ساخت جمله بیاموزند و قواعد نحوی موجود در دستور زبان فارسی را به‌طور غیرمستقیم تجربه کنند. در جمله دو اصل موردنظر است :

الف) پیام جمله، که باید از لحاظ معنایی و حقایق برون زبانی صحیح و متناسب باشد.

ب) ساخت نحوی جمله که باید با اصول و قواعد ساخت جمله در زبان فارسی منطبق باشد. در این جا با توجه به اهمیت درس جمله نویسی، شنیده‌ایم بر پایه مطالعات متخصصان آموزش زبان مادری و آموزش زبان خارجی، مجموعه‌ای از تمرین‌های کاربردی را فراهم آوریم.

انواع تمرین‌های جمله‌سازی

تمرین‌های گوناگونی برای آموزش جمله‌سازی وجود دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

۱. جمله‌سازی شفاهی: قبل از این که از دانش‌آموزان بخواهیم به شکل مکتوب جمله‌سازی کنند، بهتر است با تمرین‌های شفاهی، آمادگی لازم ذهنی و روانی را در آنان به وجود آوریم. شیوه‌هایی که می‌توان در جمله‌سازی شفاهی از آن‌ها استفاده کرد، عبارت‌اند از:

الف) تمرین پرسش و پاسخ: این تمرین براساس مطالب درس فارسی یا به کمک تصاویر انجام می‌شود. در این شیوه، دانش‌آموزان را تشویق می‌کنیم در مورد متن خوانده شده یا تصویری که نشان می‌دهیم، سؤال‌هایی مطرح کنند یا به پرسش‌های ما پاسخ دهند.

ب) دوباره‌سازی: در این شیوه، از دانش‌آموزان می‌خواهیم جمله‌ای را که خوانده‌اند یا ما برای آنان خوانده‌ایم، دوباره‌سازی و به زبان خود بازگو کنند.

پ) جمله‌سازی: از دانش‌آموزان می‌خواهیم با کلمات داده شده، جمله‌هایی شفاهی بسازند.

۲. تشخیص صحت جمله: در این تمرین، با ارائه‌ی چند جمله‌ی صحیح و غلط، از دانش‌آموزان می‌خواهیم صحت و سقم آن‌ها را تشخیص دهند. مثال:

حسن به مدرسه رفت. خرس پرواز کرد.

علی به خانه آمدیم. نانواپی باز است.

۳. تغییر کلمات جمله: با این تمرین، جمله‌های مکتوب آماده‌ای را به دانش‌آموزان ارائه می‌دهیم که زیر بعضی از کلمات آن‌ها خط کشیده شده است. دانش‌آموز به خواسته‌ی ما، به جای کلمه‌ی موردنظر یک کلمه‌ی دیگر قرار می‌دهد و جمله‌ی جدیدی می‌سازد. مثال:

تضاد: امروز هوا خیلی سرد بود. امروز هوا خیلی گرم بود.

زمان آینده: امروز به مشهد می‌روم. فردا به مشهد خواهیم رفت.

منفی: من سیب دوست دارم. من سیب دوست ندارم.

پرسش: شهر خود را دوست دارم. شهر خود را دوست داری؟

۴. جور کردن گروه کلمات: با این تمرین، دو فهرست از گروه کلمات به دانش‌آموزان ارائه

می‌دهیم و از آنان می‌خواهیم بین گروه‌های واژگانی ارتباط معنی‌داری برقرار کنند. مثال :

الف) من و دوستم	قشنگ است
ب) مداد من	سرخ است
پ) شهر شیراز	به مسافرت می‌رویم.

*****

الف) ایران	نان می‌پزد
ب) گندم	را در فصل پاییز می‌کارند
پ) نانوا	کشور ماست

۵. پر کردن جای خالی در جمله: در این تمرین، جمله‌هایی را که جای یک یا چند کلمه آن‌ها خالی است به دانش‌آموزان ارائه می‌دهیم و از آنان می‌خواهیم کلمات مناسب را در جای خالی قرار دهند. مثال :

– حسن سه سیب ..... می‌گذارند. (از، زیرا، روی، در)
– سارا ..... خانه ..... بازار آمد (بی، از، تا، چون، به)
– در دریا با ..... مسافرت می‌کنند. (هوایما، کشتی، قطار، اتوبوس، دوچرخه، شتر)
– گرما ضد ..... است. (دریا، سفید، سرما، خرما)
– با چای ..... می‌خورند (سیب، قند، گوشت، میوه)
– پدرم یک کتاب ..... (شکست، شنا کرد، خرید، برید)
– فردا به مدرسه ..... (نمی‌روم، نمی‌خورم، نمی‌شویم، نمی‌توانیم)
– احمد شاگرد خوبی ..... (هستی، است، هستیم، هستی)

۶. منظم کردن جملات درهم ریخته: در این تمرین، کلمه‌های جمله را بدون نظم خاصی درهم می‌ریزیم و از دانش‌آموزان می‌خواهیم جمله‌های صحیح و منظمی بسازند. مثال :

سینما، به، دیروز، دوستم، رفتم، با، من

۷. گسترش جمله‌ها: در تمرین گسترش جمله‌ها، از دانش‌آموزان می‌خواهیم جمله‌ی داده شده را ادامه دهند و کلمه یا جمله‌ی دیگری به آن اضافه کنند. مثال :

تو به تهران می‌روی و من	حسن آمد. (یواش)
معلم درس می‌دهد و شاگرد	حسن یواش آمد. (یواش)
بز علف دوست دارد و خرگوش	حسن یواش یواش آمد. (به خانه)
ما با یاری خدا پیروز	حسن یواش یواش از مدرسه به خانه آمد.

۸. کوتاه‌سازی: در این تمرین از دانش‌آموزان می‌خواهیم با استفاده از کلمات داده شده، جمله‌های داده شده را کوتاه کنند. مثال:

حسن و برادرش به خانه‌ی ما آمدند. (آنان)

۹. جمله‌سازی به کمک تصویر: در این تمرین، با استفاده از تصاویر کتاب یا تصاویر دیگر، از دانش‌آموزان می‌خواهیم جمله‌های مناسبی بسازند و بنویسند.

۱۰. تمرین‌های افزایشی: در تمرین‌های افزایشی، با ارائه‌ی چند کلمه، از دانش‌آموزان می‌خواهیم آن‌ها را به جمله بیفزایند. مثال:

من سیب می‌خورم. (قرمز) ← من سیب قرمز می‌خورم

پدر به مسجد می‌رود. (با من، روزهای جمعه) ← پدر روزهای جمعه با من به مسجد می‌رود.

۱۱. ترکیب جمله‌های ساده: در این تمرین، دو عبارت یا جمله‌ی کوتاه به دانش‌آموزان ارائه می‌دهیم و از آنان می‌خواهیم آن‌ها را به یک جمله تبدیل کنند. مثال:

آن مرد برادر حسن است. آن مرد کشاورز است.

آن مرد کشاورز، برادر حسین است.

۱۲. جمله‌سازی با کلمات داده شده: در این تمرین متناسب با درس‌های خوانده شده، به دانش‌آموزان کلماتی ارائه می‌دهیم و از آنان می‌خواهیم با هریک از آن‌ها جمله‌ای بسازند. گاهی هم تصویر یا تصاویری به آنان نشان می‌دهیم تا براساس آن‌ها، جمله‌ای کتبی بسازند. این تمرین، از تمرین‌هایی است که به‌طور سنتی در همه‌ی کلاس‌های جمله‌نویسی کاربرد دارد. اما باید توجه داشت که قبل از تمرین‌های یک تا ده، ارائه نشود.

۱۳. جمله‌سازی در قالب پاسخ به پرسش‌های مکتوب: در این تمرین، که در تقویت درس‌های دیگر مثل علوم، ریاضی، تاریخ و... بسیار مؤثر است، از دانش‌آموزان به‌صورت کتبی سؤالاتی می‌پرسیم و از آنان می‌خواهیم با ساختن یک یا چند جمله به سؤالات پاسخ دهند. بدین ترتیب تعامل درس‌های دیگر با درس جمله‌نویسی به خوبی برقرار می‌شود.